

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

„Heerlen's Vooruitgang” en de H.B.S.

In het juli/september-nummer 1979 van „Het Land van Herle” vult dr. J.C. Kats een leemte aan in de historie van het „Sint Bernardinuscollege” te Heerlen. In dit artikel wordt onder meer gewezen op het nogal geforceerd tot stand komen van deze onderwijsinrichting te Heerlen.

Om te begrijpen wat hiervan de oorzaak was moet men teruggrijpen op het voorspel, dat zich in de jaren voor de eerste wereldoorlog in het zich stormachtig ontwikkelende Heerlen afspeelde en de situatie in ons land op onderwijsgebied.

Veel gegevens zijn te vinden in het toevallig bewaard gebleven notulenboek van de vereniging „Heerlen's Vooruitgang”. Op 14 november 1908 lieten de heer Ch. de Hesselle, apotheker en burgemeester van Heerlen, ir. R. de Kat, directeur van de staatsmijnen en dpl. ing. C. Blankevoort, hoofd-ingenieur der mijnen en chef van het staatstoezicht, een circulaire uitgaan, geadresseerd aan een aantal leidende figuren en vooraanstaande burgers in Heerlen, om te komen tot de oprichting van een vereniging die van Heerlen een bloeiende industriestad wilde maken.

Zoals uit de oproep blijkt werd een eerste bijeenkomst gehouden in het café van Michel Frings, in die dagen een bekend café dat Heerlense burgers geregeld bezochten en waarin zij vaak richting gaven aan de dorpspolitiek van die dagen.

Aan de oproep hadden volgens de presentielijst 54 personen gevolg gegeven. Het was een bont gezelschap, hetgeen blijkt uit de presentielijst die onder meer de namen geeft van:

mr. W.F.J. Frowein, president-directeur Staatsmijnen; ir. A. Haex, directeur Oranje Nassau Mijnen; dr. F. de Wever, arts te Heerlen; F. Biebericher, dominee te Heerlen; mr. D. Frees, griffier kanton-

gerecht Heerlen; dpl. ing. F.C.G. Platz, bedrijfsingenieur O.N. Mijnen; J.W.A. Dautzenberg, rijksontvanger te Heerlen; W. Schweitzer, directeur mijn Laura en Vereniging; H. Hennen, zakenman; H. Eyck, hoofd der school; J. Grootjans, gemeentesecretaris; Alp. Schepers van de Puth; Th. Vianen, journalist; P.M. Kruytzer, hoofd der school; H. Franck, houthandelaar; Sijstermans, grondbezitter; L. Lemmens, gemeente-ontvanger; J. Bunge, directeur Staatsmijnen; J. Ubachs, aannemer; G. Penners, drukkerij en boekhandel; M. Roosen, rentenier; W. Fleischeuer, leerlooier; H. Beckers, caféhouder en gemeenteraadslid; J.H. Dupont, bankier; P. Koten, steenfabrikant; J. Duysens, veearts; J.J. Ruemkens, houthandelaar; A. Deckers, aannemer; J. van Dillewijn, beambte Staatsmijnen; G. Reiber, beambte Staatsmijnen; F. Bloemgarten, zakenman; L. v.d. Maessen, kantonrechter; A. Schroeder, wijnhandelaar en gemeenteraadslid; P. van Bosse, ingenieur staatstoezicht; A. Honigmann, mijndirecteur; H. Erens, kapelaan; J. Seelen, architect.

Op de bijeenkomst blijkt, dat het initiatief is uitgegaan van ir. R. de Kat, ingenieur van de staatsmijnen.

Na opening van de bijeenkomst door burgemeester De Hesselle geeft deze dan ook de leiding van de vergadering over aan De Kat. Deze stelt dat door de snelle groei van Heerlen door de ontwikkeling van de mijnindustrie deze gemeente op allerlei terreinen een achterstand heeft opgelopen die met aller samenwerking moet worden ingelopen en tot een oplossing gebracht.

Als eerste punt stelt hij aan de orde de gebrekkige verkeerssituatie van Heerlen. Heerlen moet een knooppunt van tramwegen worden, die het de inwoners van de plaatsen gelegen rond Heerlen mogelijk zullen maken in de mijnindustrie werkzaam te zijn zonder de noodzaak van een verhuizing. Op deze wijze wordt, zoals hij het uitdrukt, de behoefte aan „verkeerde vreemde elementen steeds geringer”.

Op de tweede plaats stelt hij dat bij de nieuwe stand van zaken het onderwijs geheel onvoldoende is. Met lager onderwijs alleen kan niet meer worden volstaan; er moet meer uitgebreid onderwijs komen, anders komen de Heerlenaren in de toekomst niet aan hun trekken en worden de plaatsen ingenomen door vreemdelingen. Er moet een ambachtschool komen om geschoolde arbeidskrachten te leveren.

Als verdere punten noemt hij verfraaiing van Heerlen en omgeving, bevordering van vreemdelingenverkeer, verbetering van de winkelstand -men is nog teveel georiënteerd op plaatsen buiten Heerlen- en verbetering van de financiële toestand van de gemeente, zodat deze meer armslag krijgt.

Hij stelt zich voor dat, als de vereniging geconstitueerd wordt, de verschillende onderwerpen aan commissies worden toevertrouwd om daarna aan het eindoordeel van de leden van de vereniging te

worden onderworpen. De oprichting van de vereniging „Heerlen's Vooruitgang" wordt met algemene stemmen aanvaard. De initiatiefnemers, aangevuld met de heren Frowein en Krutzer, zullen ontwerp-statuten maken die aan het oordeel van de leden zullen worden onderworpen, waarna een definitief bestuur gekozen zal worden.

Nadat op 23 maart 1909 de statuten en het huishoudelijk reglement na uitvoerige discussies zijn vastgesteld, worden op 22 juni uit een voordracht van 30 personen 15 bestuursleden gekozen met ir. R. de Kat als voorzitter en mr. A. Haex als secretaris. In dezelfde maand wordt in een bestuursvergadering besloten de volgende onderwerpen op het programma te zetten: uitbreiding van het bestaande lager onderwijs, verfraaiing van het Aambos, het oprichten van een badinrichting, de verbetering van het verkeerswezen, het stichten van een Kamer van Koophandel en het oprichten van een muziekschool.

Voor het uitwerken van al deze onderwerpen worden commissies in het leven geroepen. Over de samenstelling van deze commissies is niets bekend.

Op de vergadering van 17 december 1909 dienden verschillende commissies een project in. De commissie onderwijs en muziekschool berichtte: „met hun arbeid nog niet ten volle gereed te zijn". In verband met het onderwerp van dit artikel beperken we ons tot deze laatste commissie.

Ofschoon er geen verslag van de besprekingen in deze commissie bewaard is gebleven, blijkt wel uit bovenstaande opmerking dat de discussies verder gingen dan alleen een simpele uitbreiding van het lager onderwijs met een instituut voor meer uitgebreid lager onderwijs. Uit overlevering is bekend dat men wilde streven naar het stichten van een Hogere Burgerschool te Heerlen. Gegeven de samenstelling van het bestuur en de leden van de vereniging zou dit in de richting gaan van een neutrale openbare rijks H.B.S. In 1909 waren in Limburg 3 vijfjarige H.B.S.-en gevestigd en wel: de Gemeentelijke H.B.S. te Maastricht, de Rijks H.B.S. te Roermond en de bijzondere H.B.S. te Rolduc als onderdeel van het daar gevestigde internaat en dus niet openbaar. Venlo beschikte over een driejarige Rijks H.B.S.

Dit streven bleef uiteraard niet onbekend aan die leden van de vereniging die principieel voorstander waren van confessioneel onderwijs. De koppen werden bij elkaar gestoken om een eventueel initiatief van de vereniging voor te zijn. Ook met het oog op de aankoop van de benodigde terreinen was geheimhouding voorshands geboden. Zoals meestal in dit soort gevallen begon toch iets uit te lekken en verscheen op dinsdag 20 december 1910 het volgende bericht in „De Nieuwe Limburger Koerier" het om de andere dag verschijnende nieuwsblad te Heerlen:

„R.K. Hogere Burgerschool.

Naar wij uit goede bron vernemen zal Z.D.H. Mgr. Drehmans, bisschop van Roermond, binnenkort alhier een Hoogere Burger-school oprichten."

Het bericht werd enige dagen later gecorrigeerd. Niet „door“ maar „met goedkeuring“ van de bisschop zou de oprichting geschieden. In de vergadering van 22 december 1910 van de vereniging „Heerlen's Vooruitgang“ brengt de voorzitter, ir. R. de Kat, dit bericht ter sprake.

In het verslag van deze vergadering is dit feit als volgt vastgelegd. „Spreker meent te mogen veronderstellen, dat het plan binnenkort hier eene H.B.S. op te richten, dat gisteren in de Nieuwe Limburger Koerier werd bekend gemaakt ongetwijfeld de vrucht is geweest van de wensch van vele Heerlenaren. Zeker allen, zegt spreker, hebben zeker met vreugde dit bericht gelezen. Spreker spreekt de hoop uit dat de nieuwe inrichting zal voldoen aan alle eischen die de hedendaagsche civilisatie mag stellen. Ongetwijfeld, aldus spreker, komt aan de personen die deze kwestie zoo snel hebben weten te handelen een eresaluut toe."

Als men tussen de regels door leest van wat ir. De Kat op deze vergadering te berde bracht over de op te richten H.B.S.: dat deze aan alle eisen van hedendaagse „civilisatie“ mag voldoen, proeft men dat de onderwijscommissie van „Heerlen's Vooruitgang“ een andere opzet op het oog had. Niet een bijzondere school maar een meer neutrale school in de vorm van een rijks of gemeentelijke H.B.S., gemengd van opzet en vanaf de aanvang vijfjarig. Een en ander vindt zijn bevestiging in een mondelinge mededeling van de heer K. ten Bruggecate, inspecteur van het M.O. bij gelegenheid van zijn eerste inspectie op de Heerlense H.B.S. In een advies aan de Minister van Binnenlandse Zaken, mr. Th. Heemskerk, gaf hij de raad het resultaat van de Katholieke H.B.S. af te wachten alvorens stappen te ondernemen om in Heerlen een Rijks H.B.S. te stichten, waarvan hij de totstandkoming officieus had toegezegd. Er waren dus van andere zijde stappen in die richting ondernomen.

Het is duidelijk dat de personen die het initiatief tot oprichting van een katholieke H.B.S. genomen hadden, de nodige spoed achter hun plannen moesten zetten om deze te verwezenlijken. Zonder anderen tekort te doen mag men wel stellen dat H(eintje) Erens, kapelaan in de Pancratius, en Th. Vianen de grote stuwers achter de plannen geweest zijn. Kapelaan Erens geboortig uit Schaesberg, broer van de schrijvers Frans en Emile Erens, was een strijdbare figuur en Th. Vianen, hoofdredacteur van de Nieuwe Limburger niet minder. Zij beiden waren de gangmakers.

Als derde lid van de commissie hadden zij mr. J. Ruemkens gevraagd om van advies te dienen bij de aankoop van de benodigde terreinen. Vianen en Ruemkens waren lid van de vereniging. Ka-

pelaan Erens was wel aanwezig geweest op de oprichtingsvergadering maar was niet toetreden als lid.

Voordat het krantenbericht van 20 december 1910 gelanceerd werd, was er achter de schermen koortsachtig gewerkt. Toen tot kapelaan Erens het bericht was doorgedrongen dat in de onderwijscommissie van „Heerlen's Vooruitgang” gewerkt werd aan het stichten van een H.B.S. van neutrale structuur, rijks of desnoods gemeentelijk, had hij onmiddellijk contact opgenomen met de bisschop, mgr. Drehmans. Deze was al direct overtuigd van de noodzaak handelend op te treden en droeg aan de parochie Sint Pancratius op de nodige stappen te ondernemen.

Het probleem stellen was eenvoudig genoeg maar de realisatie op korte termijn -en dit was noodzakelijk- was een stuk moeilijker. Het eerste grote probleem was het aantrekken van de leerkrachten. Het bestuur van Rolduc werd, zoals begrijpelijk is, het eerste benaderd. Ofschoon men er welwillend tegenover stond, bleek bij nader beraad dat men door gebrek aan voldoende bevoegde leerkrachten alsook om financiële redenen de taak niet kon aanvaarden. Deken Brewers, daarbij gesteund en gestuurd door kapelaan Erens, wist de bisschop van Roermond te overtuigen dat de parochie zelf dit werk niet aankon en dat men er verstandig aan deed contact te zoeken met een religieuze orde.

In Heerlen was in die tijd rector Driessen werkzaam als opvolger van mgr. Savelberg. Hij was een van de vijf gebroeders Driessen die allen priester gewijd waren. Een van zijn broers was provinciaal van de paters Carmelieten. Op advies van rector Driessen stelde deken Brewers aan de bisschop voor om met de paters Carmelieten contact op te nemen. Aanvankelijk scheen men succes te hebben. Maar toen de bisschop zijn voorwaarden formuleerde: voorshands geen openbare kerk of kapel te Heerlen, geen internaat en geen gymnasium zag het kapittel van de orde van het aanbod af. Op dat moment tot grote teleurstelling van het Heerlens comité en het bestuur van de parochie Pancratius.

Ondertussen was het eind november 1910 geworden. Met het oog op de initiatieven van de andere zijde was haast geboden. De bisschop van Roermond die met volle overtuiging achter het Heerlense initiatief stond, sprak zelfs van „periculum in mora”. In deze omstandigheden wendt mgr. Drehmans zich tot de orde van de Minderbroeders met de vraag of deze mogelijk bereid zijn de zorg en de taak van een school te Heerlen op zich te nemen.

Het zou een nieuw arbeidsveld worden van de orde. Zij had wel enige opleidingsinstituten op middelbaar niveau zoals Venray en Megen, maar deze waren afgestemd op en bestemd voor opleiding van jongens die roeping voelden voor kloosterling. Het lerarenkorps was op misschien een enkele uitzondering na onbevoegd. Het vormde derhalve geen arsenaal waaruit geput kan worden. Zo waren er vele problemen. De orde werd op dat ogenblik geleid door

de energieke provinciaal pater Simon Bennebroek. Na een kort maar rijp beraad en uitvoerig overleg met de bisschop besliste het hoofdbestuur van de orde op 9 december 1910 in een bijeenkomst te Venray dat de orde de stichting van een H.B.S. te Heerlen op zich zou nemen.

Dit besluit lag ten grondslag aan het eerderevermelde bericht van dinsdag 20 december 1910 in „De Nieuwe Limburger Koerier“ dat de vereniging „Heerlen's Vooruitgang“, zoals uit de woorden van de voorzitter bleek, duidelijk verraste. Niettemin mag men stellen dat, ware deze vereniging er niet geweest het waarschijnlijk nog wel enige jaren geduurd zou hebben voordat een school voor middelbaar onderwijs te Heerlen gevestigd zou zijn. Indirect is de school toch geboren uit ideeën die in eerste instantie in de vereniging geuit zijn. Dat enkele leden in het kader van de opvattingen van die tijd het initiatief overnamen is begrijpelijk: de schoolstrijd was in Nederland nog in volle gang.

Zo kwam in Heerlen onder leiding van de Paters Franciscanen de eerste H.B.S. in Nederland tot stand, die voor iedereen openstond. Het betekende tevens een nieuw werkterrein van deze orde in ons land.

Het verwerven van de bouwgrond, het ontwerp en de bouw van de school is een hoofdstuk op zich, dat uitvoerig beschreven is in het gedenkboek, geschreven door pater Cunibertus Sloots bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan in 1938.

De vereniging „Heerlen's Vooruitgang“ werkte door aan andere projecten in Heerlen zoals de muziekschool, het ambachtsonderwijs, verkeersverbeteringen en stadsverfraaiing. Uit een ledenlijst van het jaar 1911-1912 die zich in de notulen bevindt, blijkt dat zij in dat jaar 89 leden telde van wie ik op drie na de functie nog kon achterhalen. Deze 86 zijn onder te brengen in de volgende beroepen: 23 middenstanders, 5 bankiers, 1 dominee, 6 mijn-directeuren, 6 industriëlen, 3 handelaren, 3 aannemers, 6 rijks-ambtenaren, 4 gemeente-ambtenaren, 8 mijnbeambten, 3 beambten van bedrijven, 4 apothekers, artsen en veeartsen, 2 notarissen, 3 rechterlijke macht, 2 onderwijzers, 1 assuradeur, 1 architect, 1 journalist, 1 grondbezitter, 2 hoteliers, 1 rentenier.

Over de politieke richting van de leden is weinig te achterhalen. Wel valt op dat de arbeidersbeweging niet vertegenwoordigd is en dat de middenstand een ruime plaats inneemt.

Wat de godsdienstige richting betreft zullen ongeveer 56 leden katholiek geweest zijn tegenover 33 andersdenkenden, waaronder protestanten van verschillende richting, een tweetal Israëlieten en enige leden zonder uitgesproken godsdienstige richting. De vereniging gaf dus geen juist beeld van de samenstelling van de Heerlense bevolking.

In 1912 begint het verenigingsleven te verslappen en worden pogingen aangewend ze nieuw leven in te blazen. Verslagen zijn

niet meer opgenomen. In 1915 moet er nog een bijeenkomst opgeroepen zijn zoals blijkt uit een aantal berichten van verhindering. Een verslag heb ik niet meer aangetroffen.

Klaarblijkelijk is de vereniging tijdens de eerste wereldoorlog ter ziele gegaan. Niet onwaarschijnlijk is het dat dit te wijten is aan het vertrek van de initiatiefnemer ir. R. de Kat die in 1913 naar Indië vertrok, waarmee de grote stimulator verdween. Maar zoals reeds werd opgemerkt, is in „Heerlen's Vooruitgang“ de proloog gespeeld, die indirect geleid heeft tot het tot stand komen van de Heerlense Katholieke H.B.S., die van meet af aan ook toegankelijk was voor niet-katholieken.

C.E.P.M. Raedts

Literatuur:

Gemeente-archief Heerlen, Notulenboek „Heerlen's Vooruitgang“ 1908-1915, Aanwinst nr. 11.

J.C. Kats, Sint Bernardinuscollege in vroegere jaren, in: Het Land van Herle, 1979, blz. 65-68.

C. Sloots, 1913-1938, Vijfentwintig jaar Sint Bernardinus, Heerlen 1938.

Kerkklokken in de Petrus en Pauluskerk te Schaesberg

In de toren van de Petrus en Pauluskerk te Schaesberg is plaats voor drie klokken. Sedert de ingebruikname van de toren in 1699 hebben er al vele verschillende klokken gehangen. In deze bijdrage zullen we proberen hun levensloop te ontrafelen.

Meteen na de voltooiing van de kerk werd een inventaris opgemaakt van de „paramenten ende ornamenten“, die op 1 januari 1700 aan koster Jacob Dauven werden overgedragen. Op deze lijst treffen we drie klokken aan¹. Ze hingen toen al in de toren: blijkens een notitie werden ze op de vierde dag van een niet nader genoemde maand (in volgorde van afnemende grootte) toegewijd aan Sint Josef, Sint Joachim en Sint Jan de Evangelist. Bij de wijding waren de schout van de heerlijkheid Schaesberg, Willem Dortant, de schepenen Peter Dortant, Gossen Dautzenberg, Willem Hanssen, Herman Keybets, Jan Jongen en Mathijs Arrets, en de secretaris, Petrus Fabritius, als peters aanwezig. Een dag later, de vijfde, werden de klokken in de toren opgehangen. Omdat Fabritius op 12 september 1699 overleed, moet de gebeurtenis uiterlijk 4 en 5 september 1699 plaatsgevonden hebben. Een terminus post quem is vooralsnog niet te geven². De wijding is waarschijnlijk verricht door de hofkapelaan van kasteel Schaesberg, Philip Mathias Cortgens, die kort daarna benoemd werd tot eerste pastoor van de nieuwe parochie. De klokken waren een geschenk van Frederik Sigismund Theodoor, baron en heer van Schaesberg, die -samen met zijn grootvader Johan Frederik- vrijwel de gehele bouw van de kerk gefinancierd had.

Twintig jaar later, in 1719, noteerde de koster Reinier Kockelkorn, ter gelegenheid van een visitatie door de bisschop, dat alle drie de klokken gebarsten waren³. In 1725 was er aan de klokken nog niets gebeurd. Kockelkorn maakte in dat jaar namelijk een inventaris op bij de entree van een nieuwe pastoor, Petrus Veldius. Kockelkorns notitie luidde in beide gevallen kort maar krachtig: „drij clocken so alle drij gebarsten“⁴. Pas kort voor het overlijden van Frederik Sigismund, de schenker van de klokken, lieten hij en de pastoor waarschijnlijk twee van de drie klokken hergieten. De klokken, toegewijd aan Sint Joachim en Sint Jan de Evangelist, werden vervangen door een stel, toegewijd aan de patroonheiligen van de kerk, Petrus en Paulus.

De Petrusklok kreeg als opschrift: S. PETRE - ORA PRO NOBIS - LIBERALIS HUIUS CAMPANAE PATRONUS EST FRIDERICUS SIGISMUNDUS THEODORUS LIBER BARO DE SCHAESBERGH DNUS: IN SCHAESBERGH ET OPERA ET

Op 4 april 1948 bood de parochie pastoor J.H. Gerards nieuwe kerkklokken aan. Hier één van de klokken tijdens een optocht door Schaesberg.

IUSSIONE RDI: DNI: PETRI VELDIUS PASTORIS ACTUALIS REFUSA EST ANNO 1733
 GEORGIUS DU MERY REFUDIT.

Ze was versierd met een afbeelding van de heilige Petrus, het wapen van Schaesberg en een friesband. Haar hoogte was 1,665 meter⁵, haar gewicht ongeveer 450 kg⁶.

Het opschrift van de Paulusklok is niet zo goed overgeleverd. In 1799 las men: S. PAULI O(RA) P(RO) N(OBIS). MECAENAS IN SOLIDUM EST FRED. SIGISM. THEOD. L(IBER) B(ARO) DE SCHAESBERG TOT (SCHAESBERG). HERGOTEN (IN) HET JAER ALS DEN EERWARD. HEERE PETER VELDIUS PASTOR IN SCHAESBERG WAER 1733. GEORG DU MERY REFUNDIT⁷.

De derde klok verdween waarschijnlijk wel uit de toren, maar er kwam geen nieuwe voor in de plaats. De Paulusklok ging in de Franse tijd verloren, de Petrusklok werd in 1927 vervangen.

Eind 1797 moest de municipale agent van Schaesberg, J. Jongen, een overzicht geven van de in de gemeente aanwezige klokken⁸. Hij stelde in zijn antwoord van 2 januari 1798, dat er in de toren van de parochiekerk slechts twee klokken waren: de

Petrusklok, 1000 à 1200 „livres” zwaar, en de Paulusklok, 500 à 600 „livres” zwaar⁹. In 1799 eisten de Fransen één van de twee klokken op. De Paulusklok werd op 1 oktober door de voerman Hendrik Quaedvlieg in Maastricht afgeleverd¹⁰. Bij die gelegenheid schreef Jongen het opschrift over.

Tegen het einde van september kreeg de gemeente bezoek van Bergeret, „commissaire spécial nommé par arrêté du quatre vendémiaire dernier (26-9-1799), pris par l'administration centrale du département de la Meuse Inferieure à l'effect de faire rentrer au dépôt de Maestricht les cloches qui peuvent encore se trouver dans les divers cantons du ressort dudit Maestricht”.¹¹ Deze Bergeret inspecteerde de kerktoren te Schaesberg. Op 30 oktober wachtte hij drie uur tevergeefs op de municipale agent en omdat bleek dat deze noch zijn plaatsvervanger er was, zocht hij de voorzitter van de gemeenteraad, J. Jongen. Samen klommen zij in de toren en bekeken daar „avec le plus scrupuleuse exactitude” het uurwerk. Ze stelden vast, dat er slechts twee klokkenstoelen aanwezig waren en dat de toren altijd slechts twee klokken had gehad; een hiervan was al ingeleverd blijkens het ontvangstbewijs, dat Jongen kon tonen. De tweede klok moest blijven hangen ten behoeve van het torenuurwerk, dat -zo constateerde Bergeret- de tijd precies aangaf. Van deze klimpartij maakte Bergeret een proces-verbaal op, dat Jongen mede-ondertekende¹².

In het begin van de twintigste eeuw kon men nog horen vertellen, dat in de Franse tijd één klok verloren was gegaan¹³. Omdat men niet meer wist, dat er reeds in 1733 een klok verloren is gegaan, redeneerde men dat er in de hele achttiende eeuw drie en in de hele negentiende eeuw twee klokken geweest waren. Bergerets rapport maakt dit zeer onwaarschijnlijk, hoewel de mogelijkheid niet geheel uit te sluiten is, dat er in 1733 toch drie klokken gekomen zijn en dat er in de Franse tijd één klok „ondergedoken” was toen Bergeret verscheen.

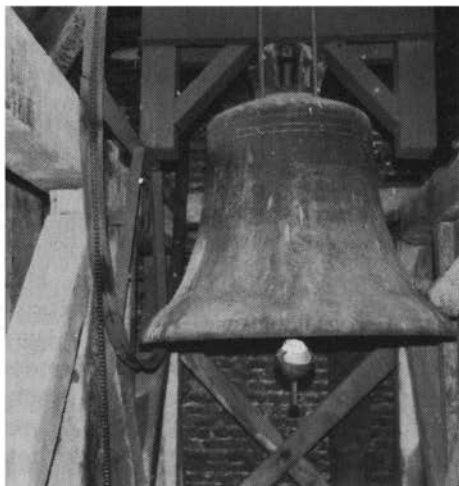
In 1834 schonken de inwoners van Schaesberg aan de kerk een tweede klok. De Tongerse klokkengieters J.B.N. en F.A. Gaulard kregen de opdracht. In oktober 1834 werden resten van een klokje naar Tongeren gebracht ter omsmelting. Deze resten van een verder onbekend klokje wogen bij elkaar 183,75 kilo. Verder leverde het kerkbestuur een grote bel (10,25 kilo) en een kandelaar (18 kilo) in. De nieuwe klok woog 608 kilo, was 1.77 meter hoog en kostte 1850 francs en 10 centimes. Haar diameter was 1.03 meter¹⁴. Ze werd in december van hetzelfde jaar geleverd. Toen ze in de kerktoren gehangen werd, was de jongste van de gebroeders Gaulard, Franciscus Alexander, aanwezig¹⁵. De klok was toegewijd aan de heilige Maagd Maria en de heilige Maagd Barbara en droeg als opschrift:

IN SIGNUM FIRMAE RELIGIONI ROMANO CATHOLICAE
ADHAESIONIS NEC NON ERGA ECCLESIAM BENEVOLEN-

TIAE ET SINGULORUM
SCHAESBERGENSIUM LIBERALITATE HUIUS CAMPANAE
EST FACTA DONATIO, QUAM BEATISSIMAE VIRGINI MA-
RIAE, AC SIMUL VIRGINI
STAE BARBARAE PISSIME DEDICARUNT. ANNO DOMINI
1834. SUB REVERENDO PASTORE MARTINO BURSGENS
ET PETRO LIB: BAR: A LOMMESSEM STRYTHAGEN TUNC
TEMPORIS CONSULE. ATQUE HENRICO MELCHERS ET
HEN: STASSEN CONSULI ADJUNCTIS.
ME FUDIT TUNGRIS J.B.N. ET F.A. GAULARD FRATRES¹⁶.

Afbeeldingen van Maria en Barbara, die pastoor Bursgens op de klok had willen laten aanbrengen, vervielen, onder meer omdat die wens te laat aan de gebroeders Gaulard was overgebracht¹⁷. De betaling geschiedde in termijnen. In december 1834 werd afgesproken, dat bij de levering van de klok 1400 francs betaald zou worden, terwijl de resterende 450 francs een jaar later zouden volgen¹⁸. In de bijlagen van de jaarrekening van het kerkbestuur over 1835 vinden we echter, dat in dat jaar aan Gaulard 810 francs betaald is¹⁹. De reden van deze afwijking is niet bekend.

De beide klokken, die sedert december 1834 in de toren hingen, voldeden bijna een eeuw lang. In de loop van 1926 begaf de uit 1733 daterende Petrusklok het: er kwam een barst in, zodat ze onbruikbaar werd. Het kerkbestuur onder leiding van pastoor P.J. Schatten besloot nu twee klokken aan te schaffen: één ter vervanging van de Petrusklok en één om de derde plaats in de toren te vullen. De klokkengietersfirma Eysbouts te Asten (N.Br.)

De Josefklok uit 1948 in de toren.

deed op verzoek een prijsopgave voor de levering van twee klokken. Eysbouts hield het kerkbestuur twee mogelijkheden voor: de bestaande klok uit 1834 kon de grootste of de middelste klok worden van de nieuwe trits. Twee klokken die allebei kleiner waren dan de oude klok kosten 1480 gulden; één grotere en één kleinere klok, met een gewicht van respectievelijk 1000 en 480 kilo, kostten samen 3200 gulden. Beide bedragen wilde de klokengieter met ongeveer 400 gulden verminderen, wanneer de gearsten klok ingeleverd werd. Het kerkbestuur koos op 24 oktober 1926 voor de tweede mogelijkheid. Als eerste overweging bij de besluitvorming gold, dat „torenklokken een inrichting zijn die voortbestaat in lengte van dagen“; de tweede overweging was, dat het kerkbestuur voldoende middelen had om deze klokken te kunnen betalen. De bisschoppelijke goedkeuring van deze investering volgde op 3 november²⁰. De klokken werden snel geleverd, want op 13 maart 1927 wijdde J. Nicolaye, pastoor-deken van Heerlen, ze.

De grootste klok, 1000 kilo zwaar en met een diameter van 1.15 meter, werd toegewijd aan Christus Koning en droeg als opschrift: JESUM CHRISTUM REGEM VENITE ADOREMUS.

De kleinere klok, 460 kilo zwaar en met een diameter van 95 cm, werd toegewijd aan de heilige Maagd Maria. Het opschrift luidde: BEATAE MARIAE VIRGINI DICATA. IN ALTIS POSITA DEUM LAUDO, FIDELIS VOCO, CORDA SURSUM ERIGO²¹. De drie klokken vormden samen de combinatie fa-sol-la. Ze werden niet door Eysbouts gegoten: deze opdracht werd uitbesteed aan de firma Petit en gebroeders Edelbrock te Gescher in Westfalen²².

Deze klokkencombinatie was geen lang leven beschoren. In een vergadering van het kerkbestuur van 12 april 1943 las pastoor J. Gerards een brief van het gemeentebestuur voor, waarin medegedeeld werd, dat de klokken binnen „eenige weken“ uit de toren verwijderd zouden worden²³. Dit gebeurde inderdaad²⁴. Vijf jaar lang bleef de kerk daarna van kerkklokken verstoken.

Na de bevrijding duurde het nog enige tijd voordat weer gedacht kon worden aan de aanschaf van nieuwe kerkklokken. In de vergadering van het kerkbestuur van 12 november 1946 deelde pastoor Gerards mee, dat de bekende firma Eysbouts desgevraagd in januari 1947 één klok wilde leveren en dat een uitgebreide prijsopgave spoedig zou volgen. Hiervan is blijkbaar niets gekomen, want op 15 mei 1947 besloot het kerkbestuur inzake, „de kwestie van nieuwe klokken“ twee niet nader genoemde bedrijven aan te schrijven. Twee maanden later (23 juli) sleepte Eysbouts de bestelling alsnog in de wacht, omdat deze firma als enige de klokken voor Pasen 1948 (28 maart) kon leveren. Door middel van een collecte probeerde het kerkbestuur het benodigde geld bij elkaar te krijgen.

Op 4 april 1948, een week na Pasen, werden de drie nieuwe klokken door de parochianen aan pastoor Gerards aangeboden ter gelegenheid van het feest van zijn veertig-jarig priesterschap. De klokken zijn toegewijd aan Sint Josef, Sint Petrus en Sint Paulus. De grootste klok heeft als opschrift:

JOSEPH. DEUM LAUDO.

D 52 B. EIJSBOUTS ASTEN.

AD 1948 4M APRILIS ME ET PETRUM ET PAULUM PARO-
CHIANI SCHAESBERGENSIS

PASTORI J.H. GERARDS FESTEM 40 ANNORUM PRESBY-
TERATUS PERAGENTI GRATI OBTULERUNT.

Op de volgende klok lazen we:

PETRUS. VIVOS VOCO.

D 53 B. EIJSBOUTS ASTEN 1948.

En op de kleinste:

PAULUS. MORTUOS PLANGO.

D 71 B. EIJSBOUTS ASTEN 1948²⁵.

Al meer dan dertig jaar voldoen deze klokken aan de hun door mensen gegeven opdracht.

E. Ramakers

NOTEN:

1. Deze lijst („Die annotitie van alsulcke paramenten ende ornamenten der parochialen kercke tot Schaesberg als aen den tijdelijcken custer der voorgeseijden kercke Jacobo Dauven in bewaeringe den ersten january 1700 sijn getradeert worden“) bevindt zich in een register van erfpachten, lopende over de jaren 1701-1737, in het archief van de Petrus en Paulusparochie, bewaard op de pastorie.
Gedrukt: J.J. Jongen, *Geschiedenis van Schaesberg. Gedenkboek ter gelegenheid van het 250-jaar bestaan der parochie 1700-1950*, Schaesberg 1950, p. 86.
Op deze plaats wil ik een woord van dank richten aan de pastoor-deken van Schaesberg, de hoogerwaarde heer J. Brounts, die mij de raadpleging van het parochie-archief vrijelijk toestond.
2. De notitie is aanwezig in het Rijksarchief in Limburg, Archief Landen van Overmaas (RAL-LvO) nr. 7890. Voor de overlijdensdatum van Fabritius: L. Augustus, „De familie Fabritius te Kerkrade-Heerlen“, in: *Het Land van Herle*, 1967, blz. 95. Op 21 oktober 1699 komt Peter Caspar Poyck al als secretaris voor: RAL-LvO nr. 7853.
Jongen, *Geschiedenis*, blz. 84, geeft als datum 4 en 5 juni 1700, maar dit moet op een vergissing berusten.
3. Lijst van „paramenten ende ornamenten“, 19-10-1719, in: RAL-Archief Bisdom Roermond (ABR), portefeuille 76, nr. 31-11.
4. Lijst van „paramenten ende ornamenten“, 30-6-1725, in: RAL-ABR 76, 31-11.

5. J.H.A. Mialaret, „Klokopschriften in de provincie Limburg”, overdruk uit: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg à Maastricht*, 1924, blz. 19.
Met kleine afwijkingen in: P.J. Schatten, *Uit Schaesbergs verleden en heden. Historische aantekeningen verzameld ab anno 1910*, blz. 79 (Sociaal-historisch centrum van Limburg, manuscript 42).
Een deel van het opschrift als potloodaantekening op een brief van H. Lintjens en D. Cudell aan J. Jongen, burgemeester van Schaesberg, Heerlen 9 nivose an VI (29-12-1797), in: Gemeente-archief Schaesberg (GAS), nr. 1109.
De vertaling luidt: „Heilige Petrus, bid voor ons. De vrijgevege beschermheer van deze klok is Frederik Sigismund Theodoor, baron van Schaesberg, heer te Schaesberg, en door de moeite en op bevel van de eerwaarde heer Petrus Veldius, de huidige pastoor, werd zij hergoten in het jaar 1733. George du Mery hergoot haar.” (Naar: Mialaret, „Klokopschriften”, blz. 19).
6. Dit blijkt uit een brief van de klokkengieter Eijsbouts, die in 1926 fl. 400,- voor deze klok bood. Hij gaf fl. 0,90 per kilo. Zie: Register van de deliberatiën van het kerkbestuur, deel II, 1900-1928, blz. 240, in het archief van de Petrus en Paulusparochie.
7. J. Jongen, burgemeester van Schaesberg, aan het centrale bestuur van het departement van de Nedermaas, Schaesberg 12 ventose an VII (30-9-1799), in: GAS, nr. 1109. Hiernaar: Jongen, *Geschiedenis*, blz. 91. De woorden tussen haakjes heb ik aangevuld.
De vertaling van het eerste gedeelte luidt: „Heilige Paulus, bid voor ons. De schenker van het hele bedrag is Frederik Sigismund Theodoor (enz).”
8. Lintjens en Cudell aan Jongen, Heerlen 9 nivose an VI (29-12-1797), in: GAS, nr. 1109.
9. Staat der klokken in het kanton Heerlen, 13 nivose an VI (2-1-1798), in: RAL-Frans Archief (FA), nr. 1200.
10. Jongen aan het centraal bestuur, Schaesberg 12 ventose an VII (2-2-1799); ontvangstbewijs, afgegeven door Dehuy, Maastricht, 13 ventose an VII, (3-2-1799), in: GAS, nr. 1109.
11. De vertaling luidt: „Speciaal commissaris, benoemd bij besluit d.d. 4 Vendimiaire l.l. (26-9-1799) van de centrale administratie van het departement van de Nedermaas, welk besluit werd genomen met de bedoeling de klokken die zich nog in de diverse kantons van het ressort Maastricht kunnen bevinden, te laten overbrengen naar het depot in Maastricht”.
12. Proces-verbaal, Schaesberg 8 brumaire an VIII (30-10-1799), in: RAL-FA, nr. 1200.
13. Schatten, *Uit Schaesbergs Verleden*, blz. 11, schrijft dit rond 1910.
14. F.A. Gaulard aan M.H.J. Bursgens, pastoor te Schaesberg, Nuth 10-10-1834; J.B.N. Gaulard aan Bursgens, Tongeren 6-12-1834, in: GAS, nr. 1401.
Voor de diameter zie: Burgemeester en wethouders van Schaesberg aan J.R. Slotemaker de Bruïne, minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Schaesberg 18-4-1939, afschrift in: GAS (nieuw) nr. 4-113. Zie over de klokkengietersfamilie Gaulard: J. Berthelé, „Archives cam-

panaires belges et rhénanes. Notes sur divers fondeurs de cloches ambulants du Bassigny, ayant travaillé à Bruges, à Tournay, à Mons, à Liège, à Malmédy, à Aix-la-Chapelle, etc.", in: *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique*, LVII, Antwerpen 1905, blz. 464-618, vooral blz. 490-496 en 589 (s.v. Tongres). De Schaesbergse klok wordt hier niet vermeld.

15. J.B.N.Gaulard aan Bursgens, Tongeren 6-12-1834, in: GAS, nr. 1401.
16. Mialaret, Klokopschriften, blz. 32; zijn vertaling van het opschrift luidt: „Als teken van hechte aanhankelijkheid aan de Rooms-katholieke godsdienst, alsook van welwillendheid jegens de kerk, en door de mildheid van elk der bewoners van Schaesberg is het geschenk dezer klok geschied, die zij aan de Allerheiligste Maagd Maria, tevens aan de H. Maagd Barbara allervroomst hebben toegewijd, in het jaar des heren 1834, onder de eerwaarde pastoor M. Bursgens en Peter, baron van Lommessem-Strijthagen, toentertijd burgemeester, alsmede Hendrik Melchers en Hendrik Stassen, adjuncten van de burgemeester. De gebroeders J.B.N. en F.A. Gaulard goten mij te Tongeren.”
17. J.B.N. Gaulard aan Bursgens, Tongeren 6-12-1834, in: GAS, nr. 1401.
18. Zie noot 17.
19. Bijlage bij de rekening van het kerkbestuur over 1835, Schaesberg 15-7-1835, in: GAS, nr. 1393.
20. Register van de deliberatiën van het kerkbestuur, deel II, 1900-1928, blz. 240, in: Archief Petrus en Paulusparochie.
21. Burgemeester en wethouders aan Slotemaker de Bruïne, Schaesberg 18-4-1939, in: GAS (nieuw) nr. 4-113.
De vertaling van de klokopschriften luidt: „Komt, laat ons Jezus Christus, de koning der koningen, aanbidden”, en „Toegewijd aan de heilige Maagd Maria. In de hoogte geplaatst loof ik God, roep ik de gelovigen en verhef ik hun harten”.
22. Schatten, *Uit Schaesbergs Verleden*, blz. 80.
23. Register van de deliberatiën van het kerkbestuur, deel III, 1928-heden, (ongepagineerd), in: Archief Petrus en Paulusparochie.
24. Jongen, *Geschiedenis*, blz. 102.
25. Register van de deliberatiën van het kerkbestuur, deel III, 1928-heden, (ongepagineerd), in: Archief Petrus en Paulusparochie.
De vertaling der opschriften luidt: „Josef (heet ik). God loof ik. Op 4 april 1948 boden de parochianen in Schaesberg mij en Petrus en Paulus aan pastoor J.H. Gerards aan ter ere van zijn 40-jarig priesterschap.” „Petrus (heet ik). De levenden roep ik.” „Paulus (heet ik). De doden beween ik.”

De voornaam Joseph in Heerlen

Blijkens de bevolkingsregisters droeg bijna een kwart van de volwassen mannen in Heerlen omstreeks 1825 de voornaam Joseph¹. Merkwaardig is wel, dat men de naam Joseph niet als eerste naam droeg maar als tweede of volgende. Het is, gezien het hoge percentage, geenszins verwonderlijk, dat er tot in onze dagen heel wat mannen rondlopen, die luisteren naar de naam Joep (= Joseph). In de thans opgroeiende generatie is deze naam echter volledig in onbruik geraakt, zoals trouwens vrijwel alle traditionele namen. De oorzaken daarvan kan men misschien samenvatten met de woorden mode en moderne tijd.

Even interessant als het onderzoek naar het verdwijnen van de gebruikelijke namen zou zijn, is het zoeken naar de oorzaak van het ontstaan van de naam in het grijze verleden. We komen daarbij al gauw tot de conclusie, dat de naam Joseph in 1825 nog niet erg oud was. Men kan zelfs stellen, dat het vijftig jaar eerder nog een uitzondering was als iemand zo heette.

Om een goed inzicht te krijgen in de gebruikte voornamen omstreeks 1825 is het nodig eerst een algemeen overzicht te geven. Het onderzoek strekt zich uit over 548 mannelijke ingezetenen van Heerlen van 23 jaar en ouder, die uit Heerlen geboortig zijn. Vanzelfsprekend dragen een aantal mannen dezelfde voornamen, zodat we slechts 138 verschillende namen kunnen onderscheiden te verdelen in 10 drie-ledige namen zoals Dionies Gerard Pankratius (14 personen), 41 enkelvoudige namen (182 personen) en liefst 87 twee-ledige namen zoals Adriaan Hendrik (352 personen omvattend).

Overzien we het geheel van 548 personen, dan blijkt dat als eerste naam 250 maal Jan voorkomt, 37 maal Pieter, 21 maal Nikolaas, 18 maal Hendrik en Mathijs, 17 maal Jakob, 14 maal Gerard, 13 maal Andries, 11 maal Hubert, 9 maal Alexander, 8 maal Arnold, Frans, Herman en Willem, 7 maal Francis en Leonard en 6 maal Kaspar, Lambert, Paulus en Renier. De overige namen maken elk minder dan 1% van het totaal uit. De naam Joseph treffen we slechts 3 maal als eerste naam aan: 2 maal enkelvoudig en 1 keer in de combinatie Joseph Theodoor.

Onder de 14 drie-ledige voornamen zien we niet minder dan 10 maal de naam Joseph verschijnen en wel in de combinaties: Jan Egidius Joseph, Jan Godfried Joseph, Jan Marten Joseph (elk 1 maal), Jan Leonard Joseph, Jan Pieter Joseph (elk 2 maal) en Jan Willem Joseph (3 maal).

Komen we tenslotte tot de twee-ledige namen dan blijkt,

dat van de 352 personen er 118 Joseph heten met hun tweede naam. Hoe groot dit aantal naar verhouding is, zien we als we de andere meest voorkomende namen van deze categorie op een rij zetten: Pieter 42, Willem 31, Leonard 26, Hendrik 23, Mathijs 16, Jakob en Kaspar 13, Theodoor 11, Anton 8, Gerard 7, Andries en Nikolaas 6. De overige laten we gemakshalve weg. Er komen 26 verschillende combinaties voor met Joseph als tweede naam: de belangrijkste zijn Jan Joseph (27 maal), Pieter Joseph (17 maal), Mathijs Joseph en Nikolaas Joseph (11 maal), Hendrik Joseph (9 maal) en Gerard Joseph (7 maal).

Vergelijken we nu de situatie in 1825 met die in de voorafgaande tijd, dan moet het mogelijk zijn de groei van het gebruik van de naam Joseph vast te stellen. Omdat het hier gaat om personen, die in Heerlen geboren zijn, kunnen we aan de hand van het geboortjaar vaststellen, wanneer de namen gegeven zijn. Dit onderzoek leert ons het volgende: Van de 131 personen, die in 1825 met hun eerste, tweede of derde voornaam Joseph heten, zijn er 54 geboortig uit de jaren 1794-1803, 40 uit de daaraan voorafgaande tien jaar en de rest (37) uit de periode 1752 (oudst levende) tot en met 1783. Omdat deze gegevens aangevochten kunnen worden op grond van de grotere sterftekans bij ouderen, dient vermeld te worden, dat deze cijfers bevestigd worden door een onderzoek in de geboorteregisters van Heerlen in de periode 1588-1797². Hieruit blijkt, dat met name de combinatie Joannes Joseph(us) in de periode 1772-1791 liefst 92 maal voorkomt, in de daaraan voorafgaande twintig jaar 36 maal en in de periode 1732 tot en met 1751 slechts 5 keer.

Hieruit blijkt duidelijk, dat het toevoegen aan de „geërfde“ naam van de naam Joseph uit devotie of om een andere bijzondere reden heel geleidelijk in zwang kwam en pas na omstreeks 1775 meer gebruikelijk werd. Ofschoon er na het eerste voorkomen van de naam Joseph uiteraard een zekere vererving plaats had (men noemde het kind immers vaak naar de vader of de grootvader), kan de handhaving en de groei van het aantal toch slechts verklaard worden uit een toenemende belangstelling voor de naam Joseph. Zeer merkwaardig is overigens, zoals gezegd, het vrijwel uitsluitend gebruik als tweede naam. Van de 615 Joseph-namen, die aangetroffen werden bij het genoemde onderzoek over de periode 1588-1798 was Joseph(us) slechts 2 maal de eerste en 10 maal de enige naam. Hij komt voor het eerst in 1718 en 1721 voor. Hier zij nog vermeld, dat hetzelfde onderzoek uitwees, dat de naam Joseph ook 93 maal gebruikt werd als tweede naam voor vrouwen, die overigens ook 138 maal met haar tweede naam Josepha heetten, welke naam verder één keer als eerste voorkwam.

Het is trouwens niet zo, dat de Joseph-namen zoals hier vermeld zich tot Heerlen beperkten (dat zou overigens ook onver-

klaarbaar zijn): bij de niet in Heerlen geboren inwoners van deze plaats is het percentage Joseph-namen in 1825 bijna 15% . Het verschil met het percentage geboren Heerlenaren met die naam (bijna 25%) zal wel verklaard kunnen worden uit het feit, dat een aantal immigranten niet uit (het katholieke) Limburg afkomstig was.

Het toevoegen van de naam Joseph aan de eigenlijke „geërfde“ voornaam lijkt slechts verklaarbaar uit de toenemende populariteit van Sint Joseph in de negentiende eeuw. Wat is daarover bekend uit andere bronnen?

Allereerst is het bijzonder interessant in dit verband, dat de (waarschijnlijk) eerste parochiekerk van Limburg, die Sint Joseph als kerkpatroon had, namelijk die van Waubach/Groenstraat, werd ingewijd in 1818³.

Verder lezen we, dat de verering van de heilige Joseph weliswaar dateert uit de Middeleeuwen (8-ste - 9-de eeuw) en later sterk werd bevorderd door de Franciscanen, dat zijn feestdag in 1479 op 19 maart werd vastgesteld en dat deze sedert 1629 voor de gehele kerk gold, maar dat pas in 1729 de naam van Sint Joseph werd opgenomen in de litanie van Allerheiligen⁴. Dit laatste zou wel eens van invloed geweest kunnen zijn op de naamgeving.

De naam dankt zijn ruime verspreiding tenslotte ook aan het feit, dat enkele vorsten hem droegen⁵, maar ongetwijfeld hebben een aantal factoren samen een rol gespeeld, waarbij het ten voorbeeld stellen van Sint Joseph als eenvoudige timmerman en zorgzame vader zeker paste in de katholieke leer. Het uitroepen van Sint Joseph als patroon van de gehele kerk in 1870 kan men wellicht mede zien als een gevolg van zijn populariteit.

M.A. van der Wijst

NOTEN:

1. Gemakshalve heb ik in het gehele artikel de spelling van de naam „Joseph“ uit 1825 aangehouden.
2. Zie hiervoor: M.A. van der Wijst, Doopnamen in Heerlen in de periode 1588-1798, in: Naamkunde, Mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam, 1977 aflevering 3-4 blz. 242-255, vooral blz. 252.
3. Mededeling van de heer H.J.M. Frusch te Kerkrade.
4. Erna en Hans Melchers, Das Jahr der Heiligen, Geschichte und Legende, München 1965, blz. 172-174.
5. Prof. dr. A.J. Bernet Kempers, Voornamen, hoe komen we eraan, wat doen we ermee?, Utrecht/Antwerpen 1965, blz. 65.

Boter in het Land van Herle

„Botert het wel in het Land van Herle, ook na de herindelung?“ Misschien heeft men in Den Haag gedacht: „Het is toch boter aan de galg gesmeerd“. Alhoewel, je kunt er „de boter uitbraden“; maar vergeet U niet dat ook in onze streek „het boterbriefje“ er steeds minder aan te pas komt, zodat het gezegde „boter tot de boom“ daardoor ook geen opgeld doet. Bovendien na het schrijven van dit artikel verlangen wij „boter bij de vis“. Deze varianten op een aantal uitdrukkingen, gezegden en spreekwoorden¹ tonen hoe „boter“ een opvallende plaats in het leven van iedere dag innam.

Eertijds was de afzet van boter en eieren vanuit het boerenbedrijf op de plaatselijke markten een belangrijk gegeven. Tot het moment van de fabrieksmatige aanpak van boterbereiding was dit op de boerderij in vaste patronen in het dagelijkse werk opgenomen. In het gebied rond Gulpen heeft de boterbereiding op de boerderij zich vrijwel gehandhaafd tot de tweede wereldoorlog. De boerin had zowel in de produktie als in de afzet de grootste hand. De boerenboter werd in het begin van deze eeuw veelal op de markten verhandeld.

Het ter markt gaan met boter was in vroeger jaren een fleurig gegeven zowel in de stad als op het platteland. De bij dit artikel afgebeelde prentbriefkaarten van Heerlen, Hoensbroek en Spekholzerheide geven er een aardige indruk van. De boerinnen trok-

ken vaak te voet naar de markten van onder andere Gulpen, Heerlen, Kerkrade en zelfs van Aken. De korven waarin boter en eieren waren opgeslagen, droeg men aan de arm of op het hoofd. Bij slecht weer maakte men veelal gebruik van de „hondekar“. Rond de eeuwwisseling was dit een vrije bedoening: naar het gevoel van de eigenaar was „zijn“ hond vaak goed voor een vrachtje van soms meer dan 150 kg. Door een wet op trekhonden in 1910 meer onder contrôle gebracht, is het vervoer met hondekarren rond 1950 terecht als „hondskarwei“ uitgestorven².

In 1868 had de Franse scheikundige H. Mège-Mouriès de margarine uitgevonden als resultaat van een prijsvraag, uitgeschreven door Napoleon III (1808-1873), om te voorzien in een goedkoop vervangingsmiddel voor natuurboter. Mège noemde zijn vinding de „beurre économique“. De firma Antoon Jurgens uit Oss (NB), handel in natuurboter, die door genealogische banden verbonden is met Nieuwenhagen en het Land van Herle, kocht in 1871 van de Fransman het geheim van de „margarine“ en zette de boterhandel om in een margarinefabriek, die spoedig floreerde³.

In 1908 waren er in ons land reeds 19 margarinefabrieken, vooral gelokaliseerd in de streken waar van een royale melkafzet sprake was. In het geheel werd in dat jaar 45,5 miljoen kilogram „boter“ in deze fabrieken geproduceerd en daarnaast nog altijd 18 miljoen kilogram boter op de boerderij. Van de landelijke produktie nam de provincie Limburg met 5,8 miljoen kilogram boter de vijfde plaats in. In dit verband kan nog vermeld worden, dat de grootste botervereiling van ons land in die jaren in Maas-

HOENSBROEK Marktplein

tricht was. In 1908 werd op deze veiling zo'n 3 miljoen kilo boter verhandeld.⁴

Tegenwoordig is het niet meer zo in om de boter op de markt te kopen. Supermarkten hebben veel van het charmante beeld weggehaald.

J.P.J. Engelen

NOTEN:

1. Dr. F.A. Stoet, *Nederlandsche Spreekwoorden, Spreekwijzen, Uitdrukkingen en Gezegden naar hun oorsprong en beteekenis verklaard*, Zutphen 1943, blz. 125 e.v.
2. Een bijzonder interessant artikel over hondekarren is geschreven door H.W.A. Lemmerling, in: *Volksleven en Volkscultuur in en om het Mergelland*, deel 1, Oirsbeek 1978, blz. 21-24.
3. Leonardus Jurgens, geboren te Nieuwenhagen, gedoopt te Heerlen op 2-1-1778, koopman in textielgoederen en natuurboter, vestigde zich ca. 1800 in Oss. Hij overleed in Oss op 30-11-1847.
Wilhelmus Jurgens, geboren te Nieuwenhagen, gedoopt te Heerlen op 7-8-1780, handelaar in textielgoederen en natuurboter, vestigde zich in 1801 in Oss. Hij overleed in Oss op 21-9-1836.
Het zijn de eersten die „boterhandelaren” genoemd worden in de genealogie Jurgens, gepubliceerd in „Genealogieën”, deel 2, Nijmegen 1958, blz. 59 (uitgave van het Instituut voor Genealogie en Streekgeschiedenis).
4. Jhr. mr. H. Smisjaert, *Nederland in den aanvang der XXe Eeuw*, Leiden 1910.

Berichten

PROMOTIE

Op 18 juni promoveerde de heer mr. A.Fl. Gehlen, lid van de werkgroep „Het Land van Herle“ en voorzitter van de kring Heerlen van het L.G.O.G. aan de universiteit van Nijmegen tot doctor in de rechtsgeleerdheid.

Promotor was: prof. dr. O. Moorman van Kappen.

De titel van zijn proefschrift luidt: „Het notariaat in het tweeërig Maas-tricht, een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichts notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeë-righeid over de stad (1292-1794)“.

BIJEENKOMSTEN WERKGROEP „HET LAND VAN HERLE“

Op 8 december 1980 hield mr. dr. J.P.D. van Banning een causerie over het onderwerp „De zin van de geschiedenis“.

Op dezelfde bijeenkomst alsmede op die van 9 februari (de vergadering van januari kon door barre weersomstandigheden niet normaal doorgang vinden) behandelde de heer A. Corten het oudheidkundig bodemonderzoek in en bij het kasteel Strijthagen en gaf een verslag van de recente opgravingen en de daarbij gedane ontdekkingen.

Op 9 maart sprak de heer M.A. van der Wijst over „Enkele bijzonderheden betreffende de inwoners van Heerlen omstreeks 1825“, waarbij hij aandacht besteedde aan de samenstelling van de bevolking qua beroepsuitoefening, leeftijdsopbouw en leefomstandigheden.

Op 13 april hield de heer J.H. Crott een voordracht met als onderwerp „Genealogische aantekeningen over enkele Schaesbergse bokkerijdersfamilies“. In dezelfde vergadering sprak de heer drs. F.L. Augustus over „De oudste leenregisters van Brabant en de Landen van Overmaas“.

Op 11 mei sprak de heer drs. W. Krüll over „De relatie tussen naamkunde en geschiedenis, getoetst aan een onderzoek van kasteelnamen in Zuid-Limburg“.

Op 1 juni hield de heer drs. H.J.M. Franssen een spreekbeurt over het onderwerp „De houding van de adel in het Land van Valkenburg en de aangrenzende vrije rijksheerlijkheden ten aanzien van het Verbond der Edelen in 1565“.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

Op 17 maart 1981 hield ing. F.H.G. Engelen uit Sittard een causerie over „Gebruiken en folklore in de mijnbouw“.

Op 23 april sprak mevrouw M. Schreurs-Janssen over „Oirschot, het mooiste dorp van Brabant“.

Op 2 mei werd in het Thermenmuseum een bezoek gebracht aan de tentoonstelling „Oostelijk Zuid-Limburg op nieuwe geologische kaarten“, waarbij de heer P.W. Bosch een inleiding hield en de rondleiding verzorgde.

Op 23 mei werd, aansluitend op de lezing van 23 april een bezoek gebracht aan Oirschot, waar mevrouw Schreurs-Janssen het gezelschap begeleidde.

SCHENKINGEN AAN DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

De Oudheidkundige Dienst ontving sedert begin 1981 de volgende schenkingen: van de bibliotheek van DSM: een aantal boeken, rapporten en tijdschriften betreffende het mijnbedrijf en aanverwante gebieden; van ir. Schlösser te Heerlen: een zestal jaarboeken en jaarverslagen; van mr. dr. van Banning te Rekem: het „Familieboek van onzen tijd“ (Schatten); van de vereniging Ons Limburg te Heerlen: het jaarboek van de volkshuisvesting 1980; van het gemeentearchief in Helmond: het historisch jaarboek De Vlasbloem 1980; van L.J. Linden te Heerlen: het jubileumboek van de PLEM 1909-1959; van A. Corten te Heerlen: een paar nummers van het tijdschrift Binden en Bouwen (Bernardinuscollege); van W. Nolten te Heerlen: een aantal nummers van „De Mijn“, het rapport „Afvoer en zuivering van afvalwater in het stroomgebied van de Worm“ alsmede een genealogie Bemelmans; van R.G. Heugen te Hoensbroek: een genealogie Heungens; van W. Leufkens te Heerlen: de genealogie van Frans en Maria Curfs-Houben; van L.J.G. Schelberg te Heerlen: een genealogie Schelberg; van mevrouw M. Sijstermans-Mevissen te Simpelveld: 65 bidprentjes en een rouwbrief; van H.M.H. Goossens te Ubach over Worms: 65 bidprentjes; van W. Nolten te Heerlen: 23 bidprentjes; van A. Corten te Heerlen: 15 foto's; van het gemeentearchief te Roermond een foto van de verbouwing van de Pancratiuskerk te Heerlen in 1901-1903; van de OZO te Heerlen: een vaandel met draagriem van de Katholieke Jonge Middenstandsvereniging; van H. Gooyen te Heerlen: het archief van de kamerkring Limburg van de C.H.U.

Kroniek

1981

- 1 febr. Afscheid van pastoor J. van Hoek en broeder A. de Jonge van de parochie O.L. Vrouw van de H. Rozenkrans, Treebeek-Hoensbroek, in verband met hoge leeftijd.
- 6 febr. Officiële opening „Sporthotel” van Groenendijk Beheer B.V. aan de Spoorsingel in Heerlen door Heerlens burgemeester.
- 9 febr. Benoeming van J. Bestebreurtje uit Ulestraten tot directeur personeelsdienst gemeente Heerlen.
- 10 febr. Officiële installatie Raad van Advies voor het Heerlense Thermenmuseum door burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 13 febr. Officiële opening nieuwe gemeenschapshuis „De Laurier” in de wijk Passart-De Wieër te Heerlen door wethouder J. Andriesma.
- 18 febr. Benoeming van drs. N.G.H. Simons uit Son (N.Br.) tot secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor de Mijnstreek, Heerlen.
- 24 febr. Behandeling wetsontwerp gemeentelijke herindeling van Zuid-Limburg door de Tweede Kamer.
- 24-26 mrt. Veiling bibliotheek van ir. C.E.P.M. Raedts uit Heerlen bij J.L. Beijers in Utrecht.
- 28 mrt. Officiële opening nieuwe jeugdgebouw „Nova Zembla” te Heerlerheide, Ganzeweide 211, door de burgemeester van Heerlen.
- 29 mrt. Officiële opening nieuwe clublokaal van het fluit- en tamboer-corps St. Jan Gebrook door Hoensbroeks wethouder Jo Bus.
- 31 mrt. Opening tentoonstelling „Oostelijk Zuid-Limburg op nieuwe geologische kaarten” door directeur ir. Hageman van de Rijks Geologische Dienst in het Thermenmuseum van Heerlen.
- 1 apr. Officiële opening nieuwe kantoorgebouw van de Gemeentebedrijven Heerlen, Spoorsingel 1, door Heerlens burgemeester.
- 7 apr. Officiële opening nieuwe schoolgebouw voor Huishoud- en Nijverheidsonderwijs (HNO) „Op gen Hei”, Corneliuslaan 91, Heerlen, door Heerlens burgemeester.
- 11 apr. Officiële opening nieuwe gebouw „D'r Zomp” van de scouting-groep Montfort te Hoensbroek, Burgemeester Slanghenstraat, door wethouder Jo Bus.
- 12 apr. Installatie van C. Buschman als pastoor van de St. Martinusparochie te Welten-Heerlen.
- 23 apr. Overlijden van burgemeester A.L.H.M. Kessen van Hoensbroek in de leeftijd van 66 jaar.
- 9 mei Viering 75-jarig bestaansfeest Grafische Bond N.K.V., afdeling Heerlen.
- 20 mei Officiële opening Autokino Fonke B.V., Hofstraat, Schaesberg, door burgemeester mr. H.Th. Vrouwenraets.
- 21 mei Aanvang bouw van 84 woningen op het terrein van het vroegere Openbaar Slachthuis aan de Voskuilenweg te Heerlen, voor welk complex de Romeinse naam Insula (besloten woonwijk) is gekozen.